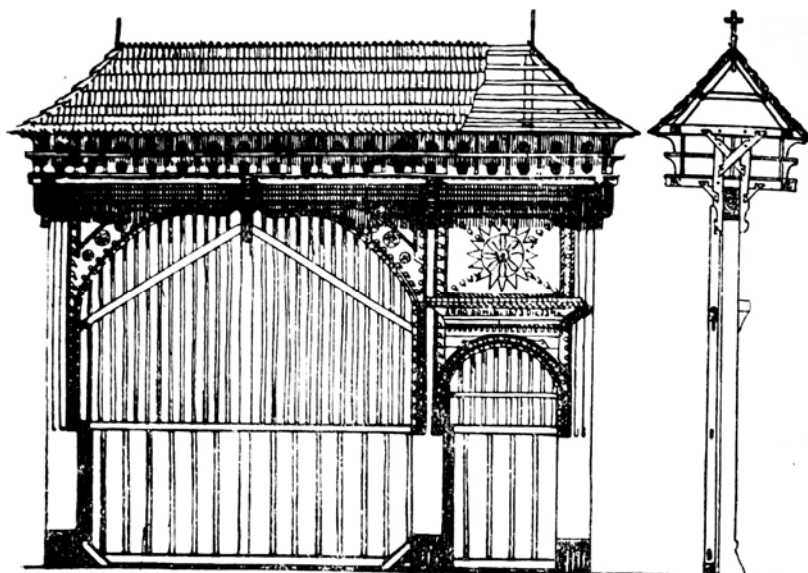

A SZÉKELYKAPU EREDETE ÉS MÚLTJA

A székelykapu nemcsak faragványainak szépsége és impozáns megjelenése révén keltette fel a kutatók figyelmét, de nagy érdeklődést váltott ki, s parázs viták központja lett eredetének kérdése is. Elsőnek Huszka József próbálta megoldani, de korának romantikus történetszemlélete a példakép megválasztásában teljesen járhatatlan útra vezette. Priszkosz Rhétornak a hunokra vonatkozó feljegyzései, valamint bizonyos bibliai szövegek indításai alapján figyelme Kelet felé fordult, s a székelykapuk szerkezetével és mintakincsével kapcsolatosan indiai, kínai és föníciai hatásokat igyekezett kimutatni. Míg Huszka a messze Kelet művészetében kereste kapuink eredetét, Szinte Gábor hazai rokonság után kutatott, s a cinteremkapukkal való egyezéseket elemezte. Mivel a kérdés megközelítése forma- és motívumanalógiákra szorítkozva kevés sikerrel biztatott, Györffy István és Cs. Sebestyén Károly már inkább a földrajzi elterjedés irányát vizsgálta. Így Györffy a hajdani gyepűkapuk utódait látta a székelykapuban, míg Sebestyén arra az eredményre jutott, hogy e kapufajta a határszéleken alakult ki, s elterjedési területe azonos a hajdani határőrvidék területével. Mindezeknek az elméleteknek — függetlenül attól, hogy sok helyes megfigyelést tartalmaznak — az a közös hibájuk, hogy a kérdést a történeti forrásanyag mellőzésével próbálták megoldani. Nem róható ez fel Viski Károlynak, aki *Adatok a székelykapu történetéhez* című alapos tanulmányában jelentős lépést tett e hiba kiküszöbölésére. Viskinél éppen a történeti szempontok figyelembevételének tudható be, hogy a szóban forgó kapuk eredetkérdését helyes úton igyekezett megközelíteni. Mivel rájött, hogy vizsgálódásainak tárgya a Székelyföldön és a középkori Magyarország bizonyos vidékein kívül Bulgária, Horvát-, Cseh-, Morva- és Németország, valamint Hollandia területén is megtalálható, széles körű bizonyítóanyag segítségével arra a megállapításra jutott, hogy a kutatott kapu a középkori külső várak, az ún. huszárvárak nagykapuitól származik. Arra azonban már ő sem tudott feleletet adni, hogy a huszárvárak kapui hogyan kerültek a székely falu házai elé.

A kérdés megoldása Szabó T. Attila érdeme. Ő ugyanis nyelvtörténeti kutatásai során az egykori birtokösszeírások és leltárak anyagában magyarázatot talált a közvetlen elődre vonatkozóan. Így minden kétséget kizáróan megállapította, hogy a székelykapu nem a külső várak, hanem az udvarházak telkeinek nagykapujától ered, s annak idején nemcsak a Székelyföldön, hanem Erdély egész területén általános volt (69. kép). Újabban gyűjtött adatai — szíves engedelmével átnézhettem őket — messzemenően igazolják korábbi észrevételeit.

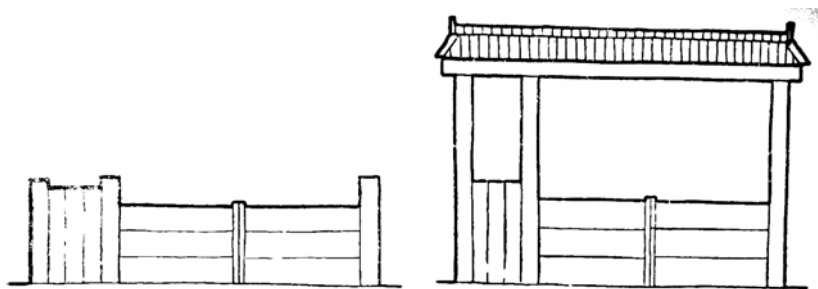

69. Mikháza, székelykapu 1673-ból.

Ezek szerint tehát a székelykapu közvetlen eredetének kérdése tisztázódott ugyan, de ezen túlmenően egy sereg probléma maradt még mindig megoldatlan. Többek között nem derült világosságra, hogy az udvarházak nagykapui és a várkapuk között volt-e valamilyen kapcsolat, vagy a fejlődés során egymástól függetlenül alakultak ki. Mindmáig azt sem tudjuk pontosan, hogy a régi székelykapu időben mikor, milyen hatásra és milyen összetevőkből formálódott, fejlődött ki, hogy felépítési technikája, mintakincse az idők folyamán hogyan változott, típusai miként gazdagodtak, és Erdély nemesi portái előtt hogyan szorult kizárólag a Székelyföld területére.

Mindezekre a kérdésekre természetesen csak a tudomány mai igényeit mértékül vevő monográfia tudna válaszolni. De hogy ez elkészülhessen, megítélésünk szerint még mindig a részletkutatások sorozatára lenne szükség. Az anyag vidékenkénti összegyűjtésén és rendszerezésén túlmenően, amint az az előbbiekből is kiderült, elengedhetetlenül szükséges a történeti forrásanyag tanulságainak az ismerete is. Az alábbiakban éppen azt tűztük ki célul, hogy a teljességre törekvés igénye nélkül a további kutatások számára hasznosítsuk a XVII. és XVIII. századi urbáriumok és konskripciók anyagából leszűrt észrevételeinket a székelykapuk kialakulására, egykori típusaira és díszítésmódjára vonatkozóan.

Ami a székelykapu kialakulását illeti, a kérdés további megközelítése érdekében minden XVII. és XVIII. századi kapu-adatot végignéztünk, részben, hogy meghatározhassuk a használatban lévő különböző kaputípusokat, részben pedig, hogy a felfedezett változatok és a székelykapu közötti összefüggéseket tisztázzuk. Mielőtt azonban rátérnénk e feladat elvégzésére, a későbbiek megértése szempontjából szükséges, hogy röviden ismertessük a székelykapu jellegzetességeit.

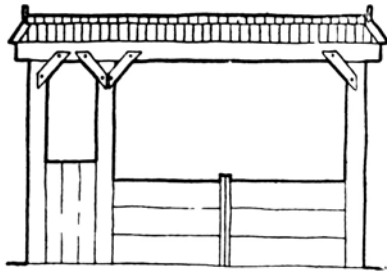
70. Leveles kapu. 71. Fedeles kapu.

A mai székelykapu három oszlopra állított kétosztatú építmény. Részei a befelé nyíló nagykapu — ez a megrakott szénásszekér magasságához igazodik — és a gyalogosok részére készült kisajtó. A három tartóoszlopot közös szemöldökgerenda fogja össze, erre épül a néhány sor zsindelemmel, esetleg cseréppel fedett egy- vagy kétsoros galambbúg. A kapulábak és a szemöldökgerenda tartósabb összekapcsolására kötéseket alkalmaznak. A kötések a kapu felső nyílásának félkörös, boltívszerű kiképzést adnak. Kapuink díszítésére faragás, ritkábban festés és faragás együttesen szolgál. Ehhez alkalmas területül a három kapuláb, a kötések, a szemöldökgerenda, valamint a kis- és nagykapu közötti szintkülönbségből adódó kisajtó feletti rész kínálkozik. A székelykapun sok esetben évszám és felirat is van, s gyakori kedves kiegészítője az estéli és vasárnapi beszélgetések színhelye, a mellette lévő fedeles pad, az ún. szakállszárító.

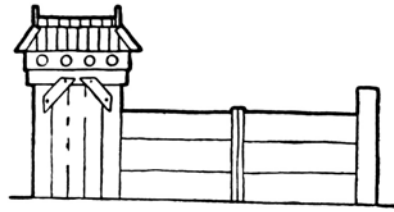
Ha most ezt a rövid ismertetést szem előtt tartva tekintjük át az említett két századból való kastély- és udvarház-leírások kapuadatait, egynéhány általános megállapítást tehetünk. A kapuk túlnyomó többsége kétosztatú. A nagykapuk mellett mindig megtaláljuk a gyalogosok, és — mint a bonchidai (1764) összeírás mondja — lovasok részére szolgáló kisajtót. Ennek a kétosztatú kapunak azonban többféle változatáról tudnak a levéltári források.

1. Legegyszerűbb s egyben a legrégebbnek látszó forma az ún. deszkás vagy leveles kapu (70. kép). Jellegzetessége, hogy nem fedett, minek következtében kötése sincsenek. Az eddig előkerült legkorábbi rá vonatkozó adat a drassói udvarház 1647-es leírásában található. Természetesen kialakulása ennél jóval korábbra tehető, mint ahogy a népi építészetben még napjainkban is ez a leggyakrabban előforduló kapuforma. Levéltári anyagunk szerint ez a típus a XVII. században is inkább az egyszerűbb udvarházakra jellemző, s főként a csűröskertek és telekkerítések előtt állt.

2. E mellett az egyszerű változat mellett a fedett kapuknak több fajtája divatozott. Ez érthető is, hiszen a romlékony faanyag az időjárás viszontagságai ellen védelemre szorult. Hogy a védelmet jelentő három-négy sor zsindelemmel fedett tetőt felszerelhesék, előbb a kis- és nagykaput közös szemöldökgerendával egybefoglalták (71. kép). Így alakult ki a fedeles kapu legegyszerűbb változata. Ilyet említenek a leltárak Kisbarcsán (1624), Solyomkőn (1647), Mezőszengyelen (1656) és Búzásbocsárdon (1656) is. Egeresen (1699) a külső palánknak volt zsindelemes, fedett kapuja, de hasonló kapuleírást olvashatunk a románszilvási (1700), alsóidecsi (1736), melegföldvári (1736) konskripciókban is. A bokalyi udvarház (1737) kapuját a leíró úgy jellemezte, hogy „közönséges“, s magyarázatul zárójelben hozzátette: „nem cifra“. Ez nyilván arra utal, hogy e kapufajtának díszített változata

72. Fedeles kötött kapu.

73. Leveles kapu, a kisajtó fölött galambbúggal.

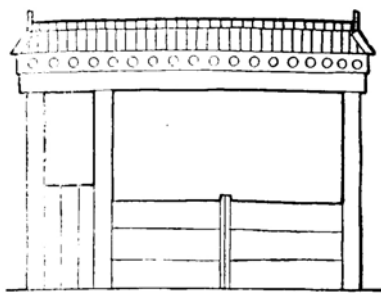
is bőven akadt. A királyfalvi (1647) udvarháznak például „öreg h czifra töredezett deszkás“ kapuja volt „uj sendelyezés alatt“.

3. A fedeles kapunak fejlettebb változata a kötött kapu (72. kép). Ez az előbbitől annyiban különbözik, hogy megjelennek rajta a szerkezeti szerepet játszó kötések, az őket rögzítő, de díszítő szerepet is betöltő nagy fejű faszegekkel együtt. A kötések a kapuszerkezet merevítésén kívül a nagykapu nyílását ívessé formálták. Ahogy a szilágyperecseni (1806) udvarház konskripciója írja: „bolthajtás formán, czifrázott tölgyfa árkus alá van csinálva“. Ez a változat már nagyon megközelíti a székelykaput, csupán a galambbúg hiányzik róla. Az alább idézett adatok csak megerősítik az észlelt hasonlóságot.

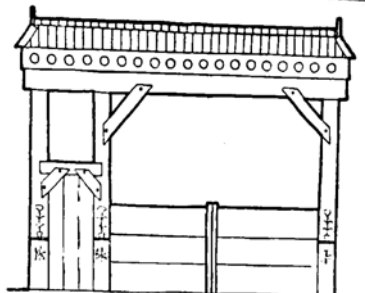
Szentbenedeken (1696) a kastély kapuja bárdolt tölgyfából, erős kötésekkel és „boltozás formán“ készült, Alsóárpáson (1683) ugyancsak az udvarház külső kapuját építették kötésesre. Hasonló kapukról emlékezik meg az uzdiszentpéteri (1714) és a hídalmási (1740) konskripció is. A kötéses kapukon már gyakorta emlegetnek faragást, itt-ott még festésdísz is. A koródszentmártoni udvarháznak például (1696) a nagy, udvarra nyíló kapuja kötött, festett kapu volt. Borberekén (1694) régi, romlott, kötéses kaput írnak le „kívül felől mettszésekkel czifrázatos“ bálványokkal. Maroszentkirályon (1753) a falu utcájáról beszolgáló kapu „szép mesterséggel épült“. Kászonyimpérben — Imper — (1731) faragott kapuról, Pókában (1767) „szépen kifaragott három cserefa oszlopkra épített kapu“-ról szól a leírás.

Az eddig felsorolt kapuk mellett külön csoportot képeznek a galambbúgos kapuk. Közöttük szintén többféle típus található. Aszerint, hogy a fent leírt első három kapufajta közül melyikre és a kapu milyen részére szerelték fel a galambbúgot, alakult ki ezeknek is három változata.

1. Néhány leírás a kapuk ismertetésekor kiemeli, hogy a galambbúg a kisajtó felett volt elhelyezve (Alsózsúk — 1685, Ádámos — 1772, Szilágyperecsen — 1806). Ezekben az esetekben arról lehet szó, amint azt Szintének egy hasonló rajza is bizonyítja, hogy a galambbúgot az első kaputípus kisajtójára szerelték fel (73. kép), míg a nagykapu továbbra is fedetlen maradt. Hogy a fedetlen nagykapu és a galambbúgos kiskapu együttes előfordulása nem lehetett elszigetelt jelenség, arról a tancsi konskripció (1732) olvasása közben is meggyőződhetünk. A leíró ugyanis szükségesnek tartotta külön hangsúlyozni, hogy az udvarház kisajtója is és a nagykapuja is galambbúgos volt.

74. Fedeles galambbúgos kapu.

75. Galambbúgos kötött kapu.

2. Egy másik, már sokkal gyakrabban szereplő változat a galambbúg és az egyszerű fedeles kapu kombinációjából keletkezett (74. kép). Legkorábbi reá vonatkozó adatunk a meggykerei udvarház inventáriumában (1647) található, de a XVII. és XVIII. század folyamán még nagyon sok hozzá hasonló kaput építettek. Ez a típus ugyancsak közel áll a székelykapuhoz, csupán a kötések hiányoznak róla. Ha a leíró nem jegyzi meg, hogy „kötések nélkül“ készült kapuról van szó, könnyen össze is téveszthetnők a két közelálló változatot.

Ami a galambbúgot illeti, a legtöbb esetben csak annyit írnak róla, hogy volt. Néha azonban azt is feljegyzik az összeírók, hogy egysoros (Ádamos — 1752) vagy kétsoros (Alsózsúk — 1744, Mócs — 1752, Szászpéntek — 1788) galambbúgot szereltek a kapura. A szászszentjakabi (1732) konskripció azt is elárulja, hogy a galambbúgot nemrég tették a kapura, tehát terjedő szokásnak hódoltak. Pócstelkén — Páucea — 1670-ben csak egysoros galambház volt a kapu felett, 1702-ben már „kétsoros galambtartó“-t találtak rajta.

3. Ha a galambbúgot a fedeles kötött kapura szereltek fel, a legfejlettebb és leggazdagabb részletformákkal rendelkező kétosztatú kaputípus jött létre (75. kép). Ami a szerkezeti felépítettség és a díszítőmód azonosságát illeti, a mai székelykapu közvetlen ősének kétségtelenül ez tekinthető. A galambbúgos kötött kapura vonatkozó legrégebbi adatunkat az 1636-os siménfalvi leírás tartalmazza. Sajnos a leírók nem tesznek mindig különbséget a kötött és kötés nélkül készült kapu között, ezért a konskripciók adataiban a kötött galambbúgos kapu az előbbi változatnál sokkal ritkábban szerepel, habár a galambbúgos kapuhoz a kötések szerkezeti szempontból nagyon is hozzátartoznak. A kérdést részben pontatlansággal is magyarázhatjuk, de megnyugtatóbb megoldása rejlik az alsóboldogasszonyfalvi — Bodogaia — (1806) konskripció alábbi megfogalmazásában: „kötött, vagy úgynevezett galambbúgos kapu“. A leíró szerint tehát a galambbúgos kapu egyben kötött kapu is volt. Ma meglévő székelykapuink nagy része szintén kötött kapu, így tehát valószínűnek látszik, hogy a leírók a galambbúgos kapukról szólva sokszor azért nem emelték ki, hogy kötöttek voltak, mert az akkori fogalmak szerint azt nem kellett külön hangsúlyozni.

Ha végignézzük az eddig ismertetett és a XVII. század folyamán együttesen előforduló kapuformákon, megállapíthatjuk, hogy a különböző típusok között összefüggés van, s szerkezeti felépítettségük beszédesen mutatja a fejlődés irányát: egyszerű kapu, fedeles kapu, fedeles kötött kapu, galamb-

búgos kötött kapu. Az itt felsorolt változatok mindegyike az egyszerű két-osztatú kapura vezethető vissza. Az összefüggéseknek ez a láncolata azt jelenti, hogy a galambbúgos kapu megjelenése a helyi fejlődés eredményeként könyvelhető el. Feltűnése nem egy új kapuforma meghonosodását jelenti, hanem azt, hogy egy régebbi típus a fejlődés során új elemmel gazdagodott. Ezt bizonyítja különben, hogy a galambbúg még a XVIII. század folyamán sincs teljesen a kapuhoz kötve, gyakran fordul elő önállóan is. Uzdi-szentpéteren például (1679) az egyik emeletes galambbúgot a kádárló szín udvarán a földbe szúrták le, a másik pedig a tyúkudvaron kapott helyet. A galambbúg Malomfalván (1798) sem a kapun volt, hanem azon belül jobbra és balra egy-egy szálfára téve. Ádámoson (1772) az udvarház tetőszerkezetének keleti és nyugati végére szerelték a galambbúgot, de az díszítette a gabonás fedelét is. Hogy a galambbúg mikor és milyen hatásra került a kapu fölé, erre a kérdésre ez idő szerint nem tudunk válaszolni. Annyi azonban bizonyos, hogy a galambbúg a kapura nemcsak mint díszítő-, vagy ahogy Viski feltételezte, a várépítészetnek egy elcsökevényesedett, rendeltetését veszített eleme került, hanem valóban galambházul szolgált, ahol „feles“ galamb lakott.

A székelykapu, azaz a galambbúgos kötött kapu kialakulására vonatkozóan felsorolt adataink egyéb támpontokat is nyújtanak. Ha ugyanis a nálunk előforduló kaputípusokat egybevetjük a Viski tanulmányában szereplő és a székelykapuval rokonított várkapuk, valamint a külföldi hasonló jellegű kapuk ábrázolásaival, megállapíthatjuk, hogy mind a török kori magyar várak külső kapui, mind a Dürer-metszeteken lévők, zindelyfedeles kötött nagykapuk; a kiskapu teljesen hiányzik mellőlük, s galambbúgnak nyomát sem találjuk rajtuk. Nyilvánvaló tehát, hogy Viski a székelykapu eredetének és elterjedésének bizonyítására a XVI. századból olyan kapuformákat hozott fel, amelyek egy fokkal egyszerűbbek, mint a székelykapu. Ezeket a formákat a XVII. században nálunk is használták, ugyanakkor már fejlettebb változatuk, a galambbúgos típus is terjedőben volt. Mivel a XVI. századi várkapukon nincsen galambbúg, a XVII. század eleji udvarházépítészetben pedig már teljesen kiforrott galambbúgos kaputípusokat találunk, így ez utóbbiak kialakulási idejét hozzávetőlegesen a XVI. század végére tehetjük. Mivel a külső várkapukon forrásaink tanúsága szerint Erdélyben még a XVII. században sem található galambbúg, ezért nyugodtan feltételezhetjük, hogy a galambbúgos kapu kialakulására az udvarházépítészet területén került sor. Ilyenformán tehát az udvarházkapu nem a várkapu formáit közvetítette a galambbúgos falusi nagykapu felé — mint ahogy azt Viski feltételezte —, hanem a várkapuként is szereplő fedeles kötött kapunak az udvarházépítészet területén új, galambbúgos formája alakult ki, s ez a várkapuknál már gazdagabb, új fejlődési fokot jelentő változat került idővel a falusi porta elé.

Hasonló a helyzet Cs. Sebestyén Károlynak a volt krassószörényi határ-örvidék nagykapuira vonatkozó megállapításával. Ezek a kapuk ugyanis a székelykapunak nem „elkorcsosodott“, a galambbúgnak már nyomát sem viselő változatai, hanem a XVII. századból jól ismert fedeles kötetlen kapuk, melyeknek még nem volt galambbúgjuk. A máramarosi gyönyörű faragott kapuk a fedeles kötött kapuk késői utódai, szintén galambbúg nélkül. Az

igényesebb kismemesi környezetnek, valamint a vidék faragáshoz jól értő mestereinek köszönhető, hogy ezen a területen a fedeles kötött kapuk leg-gazdagabb változatai hagyományozódtak tovább.

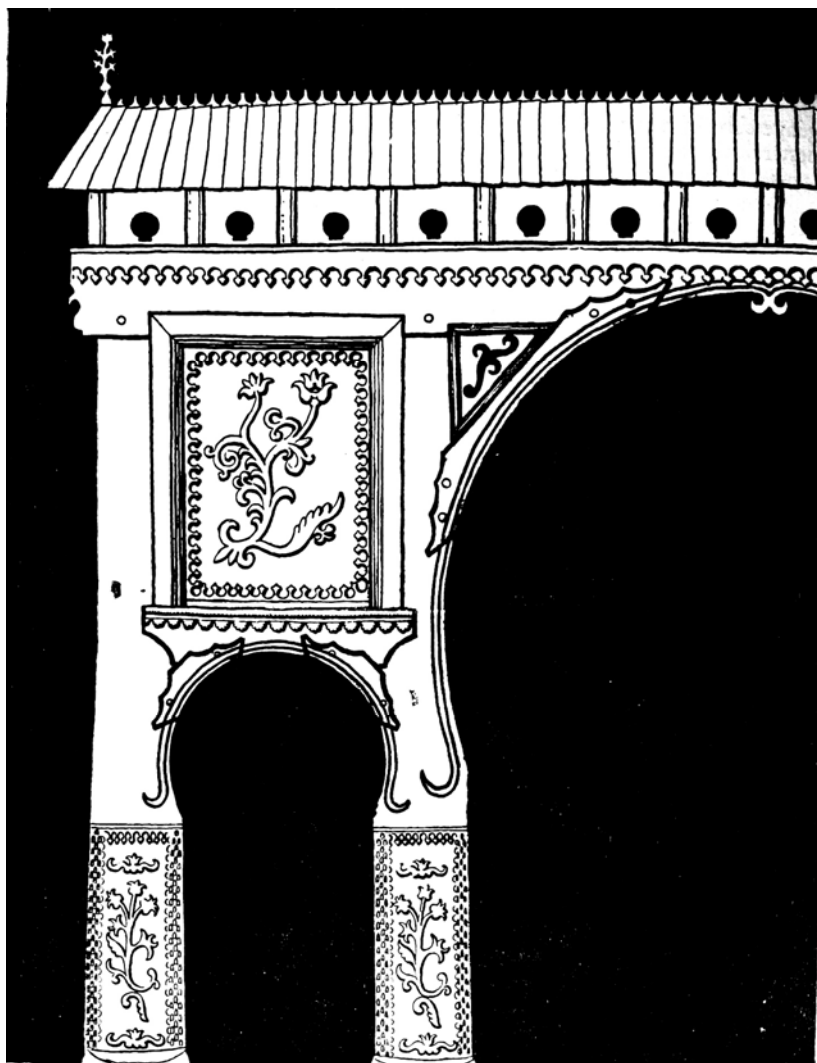
Visszatérve a galambbúgos kapu kialakulásának kérdésére, figyelmet érdemel az a tény is, hogy a fafödémes kötött kapu a külső várak előtt állt, az udvarházak galambbúgos kapuja pedig a telek bejáratául szolgált, de előfordult a gazdasági udvarokon a csűröskertek, majorok, esztenák előtt is. A várak valódi kapui az ostromálló főkapuk voltak. A kastélyok és rangosabb udvarházak belső kapuja szintén a bolthajtásos kőkapu, a lakóház stílusában felépítve. Mindez azt jelenti, hogy a galambbúgos kapu nem volt egyenértékű a reneszánsz és barokk stílusban épült kőkapuval, s nem tartották illőnek a reneszánsz és barokk udvarház vagy éppen kastély elé. Erről győz meg a bethlenszentmiklósi kastély XVIII. századi alaprajza is.

Ha azonban az udvarháznak csak egyetlen kapuja volt — az egyszerű, népi jellegű kúriák esetében szó sem lehetett többről —, akkor ez a kapu már az ismertett helyi típusok közül került ki; lehetett egyszerű leveles vagy fedett vagy éppen galambbúgos is. Az udvarház és a kapu közötti összhang ilyenkor is megfigyelhető, hiszen a faépület és a fakapu egyaránt a népi építészet szülötte volt. A hasonlóságot az is növelte, hogy a fedeles kapukat az udvarházakhoz hasonlóan zsindelemmel, szalmával vagy náddal fedték. Kászonban — Plăeşii de Jos — (1773) „drányicával fedett“ kaput írtak össze, Galacon (1676) nádfedelű, Bokalyon (1737) szalmazsuppal borított kapu állt az udvarház előtt. A „hólyagos“ fedelű (gombokkal díszített) siménfalvi udvarház egyik kertkapujára 1726-ban az összhang kedvéért cserefából készült gombot tűztek. A kapuszárnyakat nem mindig deszkából vagy cifra lécekből készítették, hanem gyakran az udvarházhoz hasonlóan vesszőből fonták őket (Galac — 1676, Mezöbodon — 1679, Hosszúaszó — 1718, Algyógy — 1722, Erdőszengyel — 1732, Koródszentmárton — 1740, Veresegyháza — 1745).

Az elmondottakból tehát megállapíthatjuk, hogy mind a külső várak, mind az udvarházak helyi jellegű kapui népi eredetűek voltak, — ugyanaz az őstípus a várépítészet, illetőleg az udvarházépítészet területére jutva, a kívánalmakhoz alkalmazkodott, és külön utakon fejlődött tovább egészen a kőből épített változatokig (67, 68. kép). A külön utakon való fejlődés megmagyarázza az eltéréseket, az eltérő típusok közötti összefüggés pedig az azonos őstípus felé mutat.

A XVII—XVIII. századi helyi kaputípusok szerkezeti fejlődésének ismertetése után nem hanyagolhatjuk el díszítómódjuk kérdését sem.

A mai székelykapu díszítményeiről eddig sokat írtak, de a kérdés monografikus feldolgozása még nem született meg. Kapuink fő díszítőeleme az akantuszlevélből alakult inda, a tulipánmotívum sokféle változata, a napraforgó, majd rózsza, szegfű, liliom, gyöngyvirág meg a szőlőfürt indák közé rejtve. Találunk bőven rozettát, kelyhet, piramist, faloszloppal dekorált kapuzábét, valamint fogsordísz és kötélfonatot is, s nem ritka a kígyó- és sárkánymotívum sem. Már a minták felsorolásából kitűnik, hogy a faragáshoz jobban illő geometrikus motívumok rovására túlteng a növényi eredetű ornamentika. Ez azt jelenti, hogy kapuink mintakincsének formálásában a reneszánsznak jutott meghatározó szerep. Levéltári adataink sajnos inkább a

76. Kászonimpér, kapu 1862-ből.

díszítőmód, mint a mintakincs megismeréséhez nyújtanak támpontot, de valamennyire betekintést engednek a virágminta megotthonosodásának folyamatába is.

A díszítés gyakori, sok esetben kizárólagos módjának a kötéseket megerősítő, nagy fejű faszegek használata s ezek megcitrázása bizonyult. Kenteikén (1690) a galambbúgos kapu kötése „nagy Fejű Fa szegekkel“ voltak

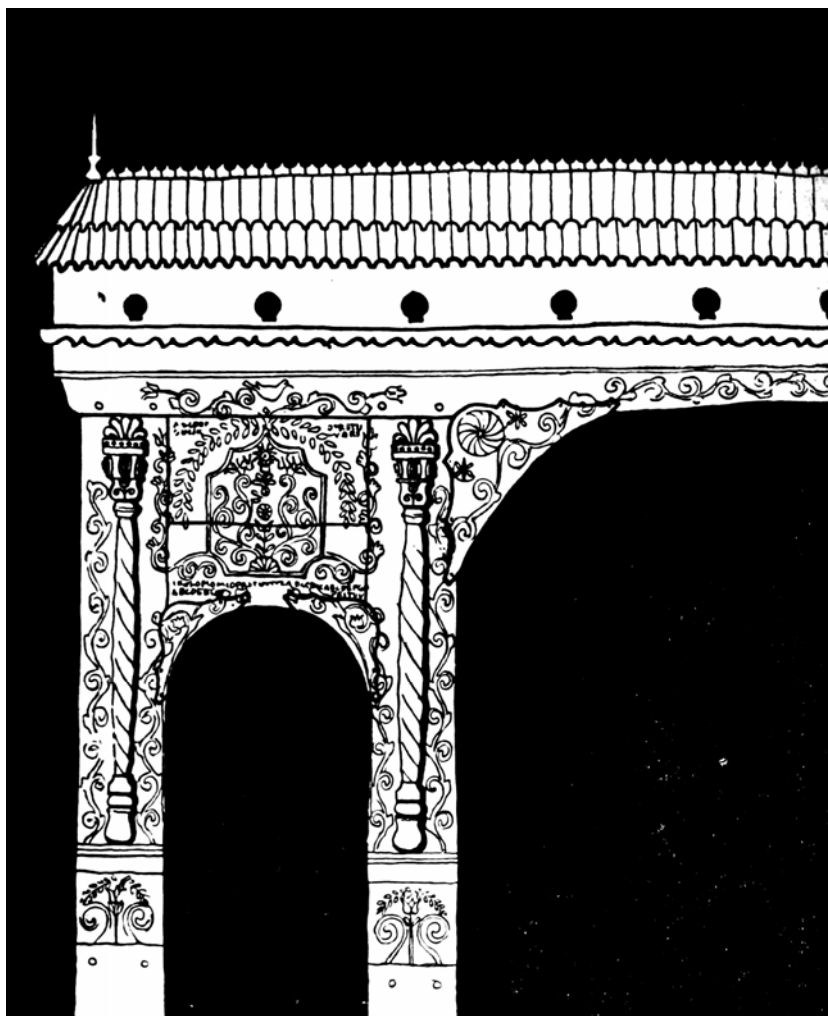
„megh kötözve“, Mezőbodonban (1692) „nagy fejü czifrázatos fa Szegek“-et használtak, Siménfalván (1726) a kapunak „cserefa lábacskaí felyül ugyan czifrázott cserefa hónalj kötésekkel megkötöttek és fa gombos szegekkel (beléjek vágott karikákkal) vésetekkel és hornyolatokkal“ díszítettek, Luda-son (1755) az új kaput nagy fefü faszegekkel „eresztették össze“, Bra-nyicskán (1757) pedig a kapuzábékat „nagy gombos fa szegekkel“ szegezték meg. Zalasdon — Zalaşti — (1742) ellenben lapos vasszegekkel „megvert“ galambbúgos kapu szerepel az összeírásban.

Már az egyszerűbb kaputípusok tárgyalásakor láthattuk, hogy a fara-gás és festés azokról sem hiányzott, a kötött és galambbúgos kapunak azon-ban szinte elengedhetetlen járuléka volt a faragás. A leírások „cifrázatos“ (Mezőbodon — 1692), „rendes Mettzésekkal ékesült“ (Mezőőr — 1767), „jó móddal faragott“ (Alsóárpás — 1752), „szép mesterséggel épült“ (Maros-szentkirály — 1753) jelzői a mintakincset illetőleg nem sok útbaigazítással szolgálnak. Az adatok egy része azonban félreérthetetlenül utal a rene-szánsz virágminta térhódítására. Érdekes módon a virágos kapukra vonatkozó adataink XVIII. századiak. Ebből talán korai lenne még végleges következ-tetést levonni, de felmerül a gondolat, hogy a XVII. század „vésett“ és „metszett“ kapuira talán még geometrikus motívumokat faragtak, s a vi-rágminta csak a század végén, de főként a következő század elején vált a kapuk általános díszítőelemévé.

Faragás főként a kapuk oszlopaikat borította (76. kép). Szászcsanádon (1731) és Szászvessződön (1738) az udvarház bejáró kapujának oszlopai „virágosan metszett“-ek voltak. Magyarbükösön (1747) ugyancsak a kapu-tartó oszlopokat díszítették „virágos metszéssel jó formára“, Mezőszengyelen (1743) „szép kapura illendő virágokkal illusztrált“ kapulábakról tesz emlí-tést a konskripció, virágos kötésekkel és szemöldökgerendával együtt. Bra-nyicskán (1744) „cifrázva, rovasolva virágosan“ díszítették a szemöldök-gerendát, míg a kapubálványok az 1757-es leírás szerint „négy szegre sino-roson [voltak] meg tzifrázva“. Ez utóbbi díszítés valószínűleg kötélfonat lehetett. A kiskapusi — Căpuşul Mic — udvarház (1758) „figurákra fara-gott“ kapujának díszítményeit nem tudjuk meghatározni.

A kapuk színezése a XVII. században már nem ritkaság. Festés élén-kítette legkorábbi eddig ismert galambbúgos kapunkat, a siménfalvit is. 1636-os leírásában azt olvashatjuk róla, hogy „nagy öreg, festett, három te-mérdek oszlopokon álló, kötött, galambbúgos“ kapu volt. Az 1737-ben ké-szült szászvessződi (1761) faragott kaput, valamint a szászpénteki (1744) és a keresdi (1797) kapukat „veresre“ festették. A „czifrán kimetszett, meg-festett“, galambbúg nélküli vicei — Viţa — (1754) kapuról nem árulja el az összeírás, hogy milyen színű volt, a gyéresszentkirályiról (1788) ellenben azt írták, hogy „metzett virágokkal tzifrázott, zöld festéssel festett“. Emlé-keztetünk rá, hogy a filegóriákat, nyári házakat, valamint udvari torná-cokat a XVII. század folyamán szintén zöldre vagy vörösre festették.

Festésen és faragáson kívül évszámok, címerek, feliratok, a tulajdonos és a kivitelező neve is gyakran szerepel a kapukon. A galaci (1676) kapu „külső részére majd körös körül holmi írások mecsettek“ — mondja a konskripció. Az ádámosi faragott kapun (1772) a következő felirat állt: *Comes Drusina Bethlen Anno 1714 Die 20 July*, jobb felől: *Provisor Martinus Márkos*, a

77. Fenyéd, kapu 1839-ből.

kisajtó felett pedig: *Comes Mihael Mikes de Zabola*. A nagyernyei — Ernei — (1758) kapufelirat a reneszánsz ajtóknak inskripcióira emlékeztet: *A.M.Ao. 1722 Hospes Ingressurus videas bene quid sit agendum*. Szamosfalván (1783) a kastély és az udvarház közötti kapura monogramot és dátumot véstek: *L.M. D.SZ. Ao. 1733*. A branyicskai (1756), valamint a pagocsai udvarház (1726) kapujának felirata az építés dátumát és a készíttető nevét örökítette meg. Az elsőnek inskripciója: *B. Stephanus Josika Anno 1726*, a másodiké: *L.B.B. Josika Josef Ao 1739*. Előfordul, hogy csak az évszámot tüntetik fel-

Így tudjuk meg a pókafalvi (1752) udvarház kapujáról, hogy 1684-ben, a szászveszződőről (1761), hogy 1737-ben készült. A budatelki — Budești — kapun (1758) ugyancsak dátum szerepel, de egy kicsit bővebb megfogalmazásban: *Erecta est in Anno 1730 Die 20 Aprilis*. Koronkán (1750) az udvarház virágos kapuján csak ez áll: *Aedificata Anno 1748*. Szentháromságon — Troița — (1798) és Szabédon — Săbed — (1738) az építő nevét őrizte meg a felirat. Az első esetben a kapura vésett szöveg: *Csin. Orb. Gy.*, a másodikban: *Építetett Sándor Mihály által*. A bethlenszentmiklósi (1765) és keresdi (1797) kastélyok telkeinek nagykapuján címer is volt a szemöldökgerendára, illetőleg a „kapu felekre“ faragva. Bethlenszentmiklóson a címer köré a *comes Josephus Bethlen* név is felkerült. A feliratok, címerek és dátumok helye legtöbbször a faragással is kiemelt szemöldökgerenda volt.

A kapuzábén és szemöldökgerendán kívül díszítésre alkalmas területül kínálkozott még a kiskapu fölötti üres négyszög, melyet leggyakrabban rácsoszással töltöttek ki. Galacon (1676) „hat darab szegeletes fácskából csináltatott rostélyka“ volt a kisajtó fölött, Szászveszödön (1738) az ajtó feletti üreget „keresztfáson“ töltötték ki, de rostélyos díszje volt a melegföldvári (1737), a nyújtódi (1799) és a kissármási — Șarmășel — (1845) udvarházak kapuinak is, Nagyidán (1732) és Nagyernyén (1767) viszont maga a kapuszárny volt rostélyos. A branyicskai (1726) „nobilitaris curiának“ a kapuját „kivált a kiskapu felett... cifra kötésekkel“ erősítették meg.

A rácsoszás mellett korán jelentkezett a tömör térkitöltésre való törekvés is (77. kép). Borberekén (1694) például a kiskapu a „kapuval egyenlő magasságig be [volt] deszkázva“, Erdőszentgyörgyön (1774) ezzel szemben már dekoratívabb megoldást alkalmaztak, mert a kapu „az ajtó szemöldökfáin felyül az galambbugig megcifrázott, széllyes cserefadeszkákkal csináltatott bé azén két kapufélfának köziben“. Deszkalap berakással alakították ki a kisajtó fölötti rész lyukdíszes változatát is, s az indákkal körülfogott lyukmotívum sokáig a lehangulatósabb és sok ízléssel alkalmazott díszítő-eleme volt a kapuépítésnek. Jankó János a kiskapu fölötti bedeszkázott részen címereket is megfigyelt. Ez a fajta változat egészen késői lehetett, mivel régebben a feliratok helye a mestergerenda volt, s a címer alkalmazása még a XVIII. század viszonylatában is ritkának mondható.

A faragott, festett, feliratokkal díszített kapu mellett megtaláljuk a szakállszáritót vagy filegóriát is (Görgény — 1652, Görgényszentimre — 1692, Pókafalva — 1752, Vice — 1754, Keresd — 1797). Megjegyezzük, hogy történeti anyagunkban a kapu melletti fedett pad ritkábban fordul elő, mint a mai székelykapu esetében, és nem volt egybeépítve a kapuval.

A feliratok ismertetése során említettük, hogy szövegük sok esetben a faragómester nevét is megörökítette. Néhány leírásunk ugyancsak tartalma? egy-két utalást a kapuk készítőire vonatkozóan.

A krasznai (1745) faragott kapuról jegyezték fel, hogy a tisztartó munkája, a szászkeredről — Archiud — (1776) megemlíti a leírás, hogy „molnári czifrázattal ki czifrázott“, az egeresi kapufeleket pedig „tölgyfából parasztosan“ faragták ki. Romángorbón (1812) az udvarháznak „ács faragta“ galambbúgos kapuja volt. Ha mindehhez hozzászámítjuk, amit faragó molnáraink tevékenységéről tudunk, azonnal világossá válik, hogy ka-

puink készítői is a falusi faragómesterek köréből kerültek ki. Egy-egy híres mestert kézről kézre adtak, másolták a sikerült motívumokat es formákat, s teljesen érthető, ha a népi környezetből elindult s az udvarházépítészet területén továbbfejlődött díszes nagykapu a népi mesterek kezén újra népi környezetbe jutott. Ilyenformán tehát a székelykapu napjainkig való továbbélése nem az uralkodó osztályoktól elhagyott, megunt szokásnak a nép körében való meggyökerezése volt, hanem egy népi eredetű alkotásnak a népi környezetbe való visszatérése.